

ד"ר עלי טל-אור

מסע דגלי ישראל במדבר הצעת הסבר חלופי על פי הברייתא דמלאכת המשכן חלק א'

סדר מסע הדגלים בתקופת המדבר מתואר במקרא, במדרשי חז"ל ובתלמודים. קיים שוני בולט בין התיאורים השונים במקורות אלו וכן בינם לתיאור העולה מפירוש רש"י, שוני הנובע לעתים מפירוש שונה של מלים בודדות בתורה, וכן לעני"ד מחסרון קטעים מסוימים של הברייתא דמלה"מ אצל רש"י. על כן יושוו מקורות אלו ונוספים לפירש"י, ויוצגו הקשיים הנובעים משיטותיהם. יוצע הסבר חלופי לפירש"י, התואם לתיאור של הברייתא דמלה"מ.

כמובן, אין זה מחקר היסטורי אלא מחקר מקורות משווה של תיאורי חז"ל. תיאור מסע של מחנות, כמסע צבאי, צריך לכלול מספר מרכיבים של סדרי מקום וזמן:

- א. צורת המחנה בעת החניה.
  - ב. הגורמים קובעי תזמון התנועה והכיוון במהלך המסע לשלביו עד החניה ואופן פעולתם.
  - ג. סדר וצורת התנועה של המחנות ומיקומם היחסי בעת המסע. סדר זה גם קובע את סדר החניה.
  - ד. הגורם הקובע את סיום המסע, את אתר החניה ואת כיוון המחנה בחניה, ואופן פעולתו.
- להלן ייבחנו מה מהמרכיבים הללו מופיע ומה חסר בכל אחד מהמקורות.

המקורות בתורה

א. תיאור מחנה ישראל בחניה ובמסע (ציטוט מקוצר):

"איש על דגלו באתת לבית אבתם יחנו בני ישראל, מנגד סביב לאהל מועד יחנו. והחנים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה לצבאתם... דגל מחנה ראובן תימנה לצבאתם... ונסע אהל מועד מחנה הלוי בתוך המחנות, כאשר יחנו כן יסעו איש על ידו לדגליהם. דגל מחנה אפרים לצבאתם ימה... דגל מחנה דן צפנה לצבאתם... כן חנו לדגליהם וכן נסעו..."¹.

1. במדבר ב', ב-לד.

קיימות שתי אפשרויות הסבר למשפט: "כאשר יתנו כן יסעו, איש על ידו לדגליהם":

1. המשפט מתייחס למחנה ישראל כולו. צורתו היתה כתיבה מרובעת שבמרכזה אהל מועד, סביבו מחנה לוי, וסביבם ארבעת דגלי המחנות. הצורה נשמרה הן בעת החניה והן בעת המסע (הסיומת "כן חנו לדגליהם וכן נסעו", תומכת באפשרות זאת. אך קשה, לשם מה כפל התיאור, הרי כבר כתוב ש"נסע אהל מועד מקנה הלויים בתוך המחנות"?).
2. המשפט מתייחס רק לדגלים. הוא נועד לחייב נסיעה של הפרטים במסגרת הדגלים ולמנוע אי סדר. אהל מועד וסביבו מחנה הלויים נסעו במרכז בין הדגלים - כתיבה, בעוד ארבעת הדגלים עצמם נסעו זה אחר זה כקורה, ובסדר המתואר בכתוב.

ב. הכנת כלי המשכן למסע (ציטוט מקוצר):

"...זאת עבדת בני קהת באהל מועד קדש הקדשים. ובא אהרן ובניו בנסע המחנה והורדו את פרכת המסך וכסו בה את ארן העדת... ושמו בדיו. ועל שלחן הפנים... ושמו את בדיו... וכסו את מגרת המאור... ונתנו אתה ואת כל כליה... ונתנו על המוט. ועל מזבח הזהב... ושמו את בדיו. ולקחו את כל כלי השרת... ונתנו על המוט. ודשנו את המזבח... ושמו בדיו. וכלה אהרן ובניו לכסת את הקדש ואת כל כלי הקדש בנסע המחנה ואחרי כן יבאו בני קהת לשאת ולא יגעו אל הקדש ומתו אלה משא בני קהת באהל מועד"².

לא נאמר ש"בנסע המחנה" כילו אהרן ובניו לשים את בדי הנשיאה לכלים אלא רק שסיימו לכסותם. מסתבר אפוא שסיום מתן בדי הנשיאה בטבעות הכלים ומתן מוטות הנשיאה בנרתיקים, התרחש "אחרי כן" - בתחילת "משא (ומסע) בני קהת", כלומר זמן מסוים לאחר סיום שלב כיסוי הכלים. מרווח זמן זה מתואר בפרשת מסע הדגלים הראשון.

ג. סדר תחילת המסע הראשון (ציטוט מקוצר):

"ויסע דגל מחנה בני יהודה בראשנה לצבאתם... והורד המשכן ונסעו בני גרשון ובני מררי נשאי המשכן. ונסע דגל מחנה ראובן לצבאתם... ונסעו הקהתים נשאי המקדש והקימו את המשכן עד באם. ונסע דגל מחנה בני אפרים לצבאתם... ונסע דגל מחנה בני דן מאסף לכל המחנות לצבאתם..."³.

"ויסעו מזהר ה' דרך שלשת ימים וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה"⁴. ויהי בנסע הארץ ויאמר משה קומה ה' ויפצו איביך וינסו משנאיך מפניך. ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל"⁵.

2. במדבר ד', א-טו.

3. במדבר י', יא-כה.

4. הכוונה - בנסעם מאתר החניה, ולא - בנסעם אל מחוץ ולפני המחנה הנוסע.

5. במדבר י', לג-לו.

קודם למסע כל דגל תקעו הכהנים בחצוצרות, ככתוב בפרשת החצוצרות, ובכך החל שלב נוסף במסע המחנות. לא נתבאר בפרשיה זו, מתי בדיוק בוצע כל שלב של פירוק חלקי המשכן ביחס למסע הדגלים, האם יחד עם מסע הדגל הנזכר לפניו או עם זה שאחריו, או שמא במרווח הזמן בין מסע דגל לדגל שאחריו. ברם היות שהשלב הראשון בפירוק המשכן, שהוא שלב כיסוי הכלים הנזכר בפרשת במדבר, בוצע "בנסע המחנה" כלומר עם תחילת מסע הדגל הראשון, סביר להניח שהשלב השני של פירוק המשכן החל יחד עם תחילת מסע הדגל השני בפרשת מסע הדגלים, וכן הלאה. מן הכתוב גם עולה שאת אתר החניה קבע ארון הברית (עפ"י ענן ה' שעליו), ועל כן הוא גם זה שקבע את כיוון העמדת המשכן בהקמתו, ועל פיו קבעו את כיוון המחנות בחניה.

תיאור המסע בברייתא דמלה"מ

א. "תקעו והריעו ותקעו (הכהנים בחצוצרות), ונסע דגל יהודה תחילה, שנאמר: "ונסע דגל עזנה יהודה בראשונה לצבאותם"².

מיד (לאחר התקיעות, יחד עם תחילת מסע דגל יהודה), נכנסו אהרן ובניו (למשכן) ופרקו את הפרכת (מווי העמודים עליהם תלתה) וכסו בה את הארון, שנאמר: "ובא אהרן ובניו בנסוע המחנה (=בתחילת המסע) והורידו את פרכת המסך וכסו בה את ארון העדות" (תיאור כיסוי שאר הכלים, הושמט מטעמי קיצור).

ב. (מיד לאחר שהכהנים סיימו לכסות את כלי המשכן, הם יצאו מהמשכן, ותקעו והריעו ותקעו, "ונסע דגל מחנה ראובן...". מיד (לאחר התקיעות, יחד עם תחילת מסע דגל ראובן) נכנסו בני גרשון ובני מררי (לחצר), ופרקו את המשכן (בלבד, מבחוץ וכלפי חוץ, אך לא את החצר) וטענו אותו בעגלות (שתרמו הנשיאים)⁶, והעמידו את המשכן (המפורק ומועמס על העגלות, בהמתנה, מחוץ לחצר) עד בא בני קהת (לשאת את כלי המשכן), שנאמר⁷: "והקימו את המשכן עד באם".

6. לא כתוב כאן: ונסעו, וגם הפסוק: "והורד המשכן ונסעו בני גרשון ובני מררי נשאי המשכן" אינו מצוטט כאן, כפי שהיינו מצפים לשיטת רש"י, וזאת - כדי להדגיש שלאחר פירוק המשכן, נסעו בני גרשון ובני מררי עם העגלות רק נסיעה קצרצרה - ממקום עמידת הכלים עד אל מחוץ לקלעים, ונעמדו שם בהמתנה.

7. תחילת הפסוק "ונסעו הקהתים נשאי המקדש" המובאת בדפוסים אינה שייכת לכאן כמוכחן אלא להמשך.

ג. "ותקעו והריעו ותקעו, ונסע דגלו של אפרים. מיד (לאחר התקיעות, יחד עם תחילת מסע דגל אפרים) נכנסו בני קהת (לחצר, שעדיין לא הוחל בפירוקה), ופרקו את הקדש (=משכו את ארבעת בדי הארון הפנימיים למלוא אורכם בשני הכיוונים), וטענו אותו (את הארון, יחד עם שאר הכלים)⁸ בכתף (ואין צריך לומר שאח"כ הם הלכו עם הכלים בעקבות הארון לדרכם), שנאמר⁹: "וכלה אהרן ובניו לכסות את הקדש (=כינוי ל"אש של מעלה", שהיא גילוי השכינה¹⁰) = האש והדיבור היוצאים מבין שני הכרובים שעל כפורת הארון, וכן האש של מעלה שעל המזבח) ואת כל כלי הקדש (=הארון, השולחן, המנורה, המזבחות, הכיור וכלי השרת) בנסוע המחנה (=בתחילת המסע, עם תחילת מסע דגל יהודה) ואחרי כן (=לאחר פסק זמן, דהיינו לאחר נסיעת שני הדגלים הראשונים ויציאת העגלות מהחצר כשעליהן המשכן המפורק) יבאו בני קהת לשאת".

ד. תקעו והריעו ותקעו, ונסע דגלו של דן, שנאמר: "ונסע דגל מחנה בני דן".

לפי התיאור בבדייתא דמלה"מ:

א. צורת המחנה בחניה היתה כתיבה מרובעת.

ב. מבחינת התזמון, חולקה תנועת דגלי ישראל לארבעה שלבים, ומסע הכהנים והלוויים עם המשכן חולק לשלשה שלבים, שהחלו במקביל לתחילת שלשת השלבים הראשונים של תנועת הדגלים. כל שלב החל בתקיעת הכהנים בחצרות. שלשת שלבי מסע בני שבט לוי היו אפוא:

א. פעולת הכהנים: כיסוי הכלים ואו הכנסתם לנרתיקיהם.

ב. שלב א של פעולת בני גרשון ובני מררי: פירוק חלקי המשכן והאהל, הטענתם על עגלות הנשיאים, נסיעה אל מחוץ לחצר והמתנה שם למסע כל המחנות יחד סביב הארון.

8. הפסוק המצוטט מוכיח שמדובר בארון, ולא כרש"י וכרמב"ן - בכל הכלים או במשכן וכליו, ולכן "ופרקו את הקדש וטענו אותו", ולא - ופרקו את הקדש ואת כל כלי הקדש וטענו אותם. הברייתא מדברת בארון, אף כי ברור שלא רק את הארון טענו אלא את כל הכלים עמו, והכל בלשון קצרה.

9. הפסוק: "ונסעו הקהתים נשאי המקדש", אינו מצוטט כאן, כיון שלא מדובר כאן על נסיעת בני קהת, אלא על סיום הכנת הכלים למסע ע"י פריקת בדי הארון על ידם עם כניסתם לשאת, ולפני נסיעתם בפועל.

10. האש של מעלה שכנה על הארון והמזבח, שהם עצמם מכילי הקדש, ולכן בעקבות התורה מתייחסים גם חז"ל לארון ולמזבח הן בכינוי "הקדש" והן "כלי הקדש" והן "המקדש". עיין פירש"י על פסוקנו, וכן ביומא נד, א, ד"ה "ולא יבאו לראות", וכן בגמרא שבעות טז, ע"א; במנחות צח, ע"ב ובבמדב' רבה ד', יח, וכן בספרי קרח על במדב' י"ח, ג; בספרי מטות, בבבלי וירושלמי סוטה ושקלים, על הפסוק בבמדב' ל"א, ו. ואכמ"ל.

ג. פעולת בני קהת, ושלב ב של פעולת בני גרשון ובני מררי : השלמת הכנת הכלים למסע ע"י פריקת בדי הארון למלוא אורכם, סיום הכנסת בדי שאר הכלים לטבעותיהם ותליית הנרתיקים על מוטות הנשיאה שלהם, ומיד אח"כ נשיאת כלי המשכן על כתפי בני קהת. שלב זה לווה בפירוק חצר המשכן והטענת חלקיה על עגלות (שאינן העגלות שתרמו הנשיאים), ע"י בני גרשון ובני מררי. לאחר מכן, נסע כל שבט לוי סביב הארון - בני קהת עם הכלים במרכז, סביבם בני גרשון ובני מררי עם העגלות, ולבסוף משפחותיהם וציודם. לפניהם ואחריהם נסעו כל הדגלים.

סוגיית פריקת בדי הארון על ידי בני קהת, מחייבת הסבר במאמר נפרד בס"ד.

ג. צורת המחנה כולו בעת המסע:

"נמצאו שני דגלים מלפניהם ושני דגלים מאחריהם (כקורה), או כתיבה מאורכת), ומחנה לוייה ומחנה שכינה באמצע (=כתיבה מרובעת שבמרכז כל המשכן), שנאמר: "ונסע אהל מועד¹¹ מחנה הלויים¹² בתוך¹³ המחנות." "וכשם שהיו (כל המחנות, או מחנה שבט לוי) חונים (=כתיבה), כך (הם) היו נוסעים¹⁴, שנאמר: "כאשר יחנו כן יסעו". (ראה תרשימים בסוף המאמר) מחנה שבט לוי נסע במרכז המחנות, כאשר שני דגלים נוסעים לפניו, ושני דגלים אחריו, ומחנה שבט לוי עצמו נע בצורה שחנה, כתיבה שבמרכז הלכו בני קהת וסביבם בני גרשון ובני מררי. תנועת הדגלים בעת המסע ביחס למחנה שבט לוי, היתה כקורה - בזה אחר זה, או כתיבה מאורכת - כשדגל יהודה נע

11. הכוונה ל"מחנה השכינה", כלומר הקהתיים עם כלי המשכן. הסיבה שמחנה הקהתיים מכונה כך היא מפני ש"אהל מועד" בניגוד ל"משכן" כולל מבחינת "תכולתו", גם את המצוי בשטח החצר. אהל מועד כולל את המזבח והכיור - בניגוד למשכן. במסע, האהל והמשכן עצמם היו מפורקים, והכתוב מתייחס אפוא לכלים שהיו מצויים בחניה בשטח אהל מועד, ולנושאייהם.

12. כאילו כתוב: ונסע אהל מועד ומחנה הלויים בתוך המחנות.

13. בתוך = באמצע = במרכז, ולא - מפוזר ומחולק בין המחנות, כפירושי הראשונים.

14. השווה מבנה היקפי זה לתיאור עמידת עם ישראל במעמד הברכה והקללה בהרי גריזים ועיבל, שם כתוב:

"וכל ישראל וזקניו ושטריו ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלויים נשאי ארון טיית הי כגר כאזרח חציו אל מול הר גריזים והחציו אל מול הר עיבל כאשר צוה משה עבד הי לבדך את העם ישראל בראשונה" (יהושע ח', לג), והמשנה (סוטה פ"ז מ"ה) מתארת את המעמד כך: "...ששה שבטים עלו לראש הר גריזים וששה שבטים עלו לראש הר עיבל, והכהנים והלויים והארון עומדים למטה באמצע, הכהנים מקיפין את הארון, והלויים את הכהנים, וכל ישראל מכאן ומכאן...". אין בתורה ציווי מפורש לעמוד בצורה היקפית במעמד הברכה והקללה, כמתואר כאן, להיפך, מלשון הכתוב היה אפשר להבין, שמחצית השבטים עלו להר אחד והמחצית השנייה להר השני, ולא בעיגול המקיף סביב את בני שבט לוי. ברור שצורת עמידה זו היתה מוכרת לעם ישראל ממבנה המחנות בחניה.

ראשון במזרח, אחריו נע דגל ראובן בדרום, אחרי מחנה הלויים נע דגל אפרים במערב, ואחרון נע דגל דן בצפון (תוך שהוא מתפשט גם למערב). בעל הברייתא נוקט אפוא תנועה משולבת של המחנות, כתיבה שצורתה מאורכת כקורה, או כתיבה שלפניה שני דגלים ואחריה שני דגלים הנעים כקורה ביחס אליה¹⁵,¹⁶.

ד. תיאור (שבעת) ענני הכבוד ותפקידיהם בחניה ובמסע:

"וזה (=הענן המקדים לפני המחנות במסע, היה) אחד מןשבעת) ענני (ה)כבוד ששימשו את ישראל במדבר ארבעים שנה: אחד בימינם ואחד בשמאלם אחד לפניהם ואחד אחריהם ואחד למעלה מהם וענן שכינה ביניהם¹⁷. ועמוד הענן - ש(היה) נוסע לפניהם (ומורה את כיוון המסע לשבטים ההולכים בראש, והיה) משפיל לפניהם את הגבה ומגביה להם את השפל, והורג נחשים ועקרבים, ושורף קוצים וסירים, ומדריכם בדרך ישרה, וענן שכינה (שביניהם, היו מתאחדים בחניה לענן אחד ש)שורה באהל".

במהלך מרבית תקופת נדודי המדבר היה שורה "ענן השכינה שביניהם", על המשכן. בתחילת כל מסע היה נוצר ממנו ענן נוסף נפרד, שנע אל קדמת המחנה, ובעת המסע הוא נע לפני המחנות, והורה שם את כיוון המסע לדגל יהודה שהלך בראש המחנות. אולם לא ענן זה קבע את כיוון המסע אלא ארון הברית וענן השכינה שעליו. כשסיים הענן ההולך לפני המחנות את תפקידו בסיום המסע, הוא שב ונע אל אהל מועד והתאחד עם ענן השכינה.

15. השווה להסדר רבינו בחיי במדבר ב', ב, המתאר את סדר החניה וגם את סדר המסע כתיבה מרובעת.

16. השווה שיטה זו למחלוקת המובאת בירושלמי עירובין:

"כיצד היו ישראל מהלכין במדבר? רבי חמא בר חנינה ורבי הושעיה. חד אמר: כתיבה, וחרנה אמר: כקורה. מאן דאמר כתיבה, "כאשר יחנו כן יסעו" (כבברייתא דמלה"מ). מאן דאמר כקורה, "מאסף לכל המחנות לצבאותם". מאן דאמר כקורה, מה (=כיצד הוא) מקיים (כבעל שיטת כ)תיבה "כאשר יחנו כן יסעו"? - מה בחנייתן על פי הדיבור אף בנסיעתן על פי הדיבור. ומאן דאמר כתיבה, מה מקיים (כבעל שיטת כ)קורה "מאסף לכל המחנות לצבאותם"? - לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין, היה נוסע באחרונה, וכל מי שהיה מאבד דבר היה מחזירו לו, הה"ד: "מאסף לכל המחנות לצבאותם" (הקטע מוכח בפירוש"י, בכמדבר י', כה, בקיצור. ההבדל בין שיטת רש"י (בתיאור המפורט של מסע הדגלים) לשיטת הברייתא דמלה"מ נוגע הן לגבי צורת מסע בני גרשון ובני מררי ביחס לבני קהת (רש"י - כתיבה, הברייתא כקורה), והן לגבי צורת מסע בני גרשון ובני מררי ביחס לבני קהת (רש"י - כקורה, הברייתא דמלה"מ - כתיבה). מחלוקת אמוראית זו נפתרה בבדייתא דמלה"מ בדרך של שילוב ופשרה, ומוכח גם כאן כבמקומות אחרים בה שעריכתה מאוחרת לעריכת הירושלמי.

17. לגבי "ענן השכינה שביניהם" עיין להלן בתנחומא. בחלק מהמדרשים, במקום "וענן שכינה שביניהם", כתוב: "ואחד למטה", כפי שרש"י מצטט מהמכילתא והספרי, בכמדבר י', לד: "וענן ה' עליהם יומם - שבעה עננים כתובים במסעיהם. ארבע מארבע רוחות, ואחד למעלה ואחד למטה...". רק בברייתא דמלה"מ ובתנחומא נשאר הכינוי הנכון עם ההסבר לתפקידו. גם זה מסביר מדוע אין רש"י מתייחס כלל לענן השכינה שביניהם. הצורך לכוון את הקמת המשכן לפי רוחות העולם, לא נזכר בברייתא דמלה"מ ובתנחומא.

אין בקטע זה כל איזכור לקשר בין ענן כלשהו לארון הברית, וגם לא נזכר שיחד עם הענן ההולך לפני המחנה נסע הארון, שכן אילו כך היה, ראוי היה שייאמר שעם נסיעת הארון לקדמת המחנה נע מעליו הענן ההולך לפני המחנה. לכאורה, נוכח הכתוב המפורש "וארון ברית ה' נסע לפניהם", לא ניתן לשלול שבמסע הראשון, לאחר שהמחנות יצאו לדרך, התקדם הארון לבדו ממרכז המחנה אל קדמת המחנה, אל או עם הענן הזה, וכך הלך לפני המחנה עד אתר החניה. לפי הסדר כזה, אילו הקדימו בני גרשון ובני מררי לנסוע לפני הקהתיים נושאי שאר כלי המשכן, הם יכלו לבנות את המשכן עד באם של הקהתיים (כדעת רש"י), אבל - לפי ארון הברית שחנה ראשון וסביבו. אולם אילו כך היה, הרי שחסר בברייתא דמלה"מ תיאור יציאת הארון אל לפני המחנות ואל הענן ההולך שם בתחילת המסע, ותיאור בניין המשכן סביבו בחניה (ושלא כרש"י הסוּב שהכניסוהו למשכן הבנוי), ועוד, הרי בכל אופן היו צריכים בני גרשון ובני מררי לחכות לבני קהת שיכנסו לחצר לשאת את הארון ושאר הכלים בתחילת המסע, כדי לפרק מיד ובאותו זמן את החצר, אם כן לא סביר לומר שהם הקדימו לנסוע לפני נושאי הכלים אלא יש לומר שהם נסעו עמם כל הדרך. על כן סביר יותר לומר שהמלה "לפניהם" מתייחסת לתזמון ולא למיקום.

היות שפרטי המסע פזורים בפרשיות שונות בספר במדבר, צירפו חז"ל את פרשיות חניית הדגלים, כיסוי הכלים, החצוצרות, וסדר המסע הראשון, לכלל תיאור מלא של החניה והמסע.

המחנות נעו סביב הארון כפי שהם חנו סביבו, שהרי מפורש בכתוב "כאשר יחנו כן יסעו". הארון החל לנסוע ראשון במרכז המחנה, שהרי "וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (=חניה)", (תנועות הדגלים לפני מסע הארון, היו הכנה בלבד לעיקר הנסיעה), ולפי תנועתו נעו כל המחנות סביבו עד אתר החניה.

התיאור במדרש תנחומא

אמנם הפירוש המילולי לפסוקים בתנחומא (במדבר יב) שונה מזה של הברייתא דמלה"מ, אולם התיאור עצמו תואם לתיאור שבברייתא דמלה"מ:

א. הגורם המורה על תחילת מסע ותיאור ההכנות למסע:

"...והיו שבעה ענני כבוד מקיפין אותן. וכן (=וכך) היה נסיעתן: סימן היה למשה בענן (ההולך לפני המחנות), אימתי היה מסתלק (=עומד להסתלק). כיון שהיה רואה אותו מסתלק, היה אומר: "קומה ה' ויפצו איביך וינסו..."¹⁸, והענן מסתלק, (ואז) היו כלן מתקעין (=מתקנין עצמם) ליסע, ומיישבין (=ומארגנים)

18. במדבר י"א, לה.

את כליהם: מי שהיה לו בהמה, נושא עליה, ואם לא היה לו, הענן נוטל את השאר. כיון שנתיישבו (=סיימו להתכונן ולהתארגן למסע), תקעו (=הכהנים) בחצוצרותיהם, ונסע יהודה ודגלו תחלה, נשיא ושבטו אחריו... העננים היו על גביהם עד שהיו מתיישבין (=עד שסיימו את ההכנות למסע, ואז) תקעו (ב)חצוצרות, (ו)הלכו¹⁹. וכך היו מהלכין על גביהם".

ב. הענן שנע לפני המחנה הורה את כיוון המסע מתחילתו עד סיומו:

"וכמין קורה יוצאה מתוך הענן (ההולך לפני המחנות) שהיו יודעין לאיזה רוח הם יוצאין. כך היה מסע כל דגל ודגל. גמרו להלוך עד היכן שהוא (הקב"ה) רוצה שיחננו, (ואזי אותנו) הענן שהיה נראה כמין קורה, היה כונס עצמו, והם (ההולכים ראשונים) יודעין שבאותו מקום הם חונים²⁰. עמדו להם ענני כבוד, התחילו (דגל יהודה ואחריהם דגל ראובן) מתיישבין באהליהם (=מארגנים את אהליהם וציודם לקראת חניה) היכן (ש)ישרו".

ג. הגורם קובע מיקום אתר החניה:

"וענן שכונה שהיה על גבי המשכן (המשכן המפורק על העגלות עם בני גרשון ומררי, וכליו עם הקהתים, ובעצם - מעל הארון שבמרכז), (וש)היה מהלך על גבי מחנה הלויים באמצע המחנות (ככתוב: "ונסע אהל מועד [מחנה הלויים בתוך המחנות]), הוא היה עומד לו²¹".

ד. סדר תחילת החניה:

"והיו בני קהת ובני לוי (=בני גרשון ובני מררי) מעמידין²² את המשכן (=בעל המדרש מפרש את "ונסעו הקהתים נשאי המקדש" כך: ונסעו גם הקהתים נשאי המקדש יחד עם נושאי המשכן שהם בני גרשון ובני מררי הנזכרים לפני כן, ויחד

19. מכאן, שבניגוד לשיטת "לבוש האורה", מסע כל דגל החל מיד לאחר התקיעות.
 20. הכוונה לבני יהודה. אבל רש"י הבין שהכוונה לכל העם ולכן בני גרשון ובני מררי שהגיעו ראשונים אחריהם ידעו לפי ענן זה היכן וכיצד לחנות, ולעיל כתבתי שלא ברור כיצד לפי זה כווננו את הרוחות כיון שהמשכן לא הוקם שם אלא במקום שהיה אחרי מקום הגעת דגל יהודה. נראה אפוא שכוונת המשפט, להסביר שעמידת הענן ההולך לפני המחנה היא כהודעה מוקדמת לכך שעומדים לחנות. אבל מיקום החניה נקבע ע"י ענן השכינה שביניהם.
 21. הניסוח מעורפל מעט. היה ראוי שייכתב בהמשך: ושם היו בני קהת ובני לוי מקימין את המשכן וכו', שהרי ברור שכמו שאר ענני הכבוד, גם ענן השכינה נעמד בהגיעו לאתר החניה. ברור גם שענן השכינה מכונה בשם זה בגלל שהלך מעל "מחנה השכינה" (ובעיקר הארון), שבמסע הוא מחנה הקהתים עם כלי המשכן.
 כמוכן שחסר כאן הסברו של ר' אחא לגבי הארון כמכוון את הקמת המשכן עפ"י ענן השכינה, אולם מיד לאחר עמידת ענן השכינה החלו בני קהת ובני לוי בהקמת המשכן וברור שלפי מיקומו של ענן זה הקימו את המשכן, וכיון שלא ניתן לכוון לפי ענן שהוא גוף בלתי מדויק, הרי שהארון שתחתיו היה הבסיס לכיוון הקמת המשכן.
 22. ראה הערה 10.

הם הקימו-בנו את המשכן) קודם לכל המחנות (=של הדגלים) עד שלא (=לפני ש)היו באין (לאחר החניה), שנאמר: "והקימו את המשכן עד באם" (פירוש זה ל"עד באם" נראה דחוק שכן הפסוק עוסק בהגעת הקהלים ולא בהגעת שאר המחנות).

שלש מסקנות עולות ממדרש תנחומא:

א. "ענן השכינה שעל גבי המשכן", הוא "הענן שביניהם" הנזכר בברייתא דמלה"מ (שנע מעל הארון ומיקם את הארון באתר החניה בכיוון הדרוש).

ב. לא מתואר בתנחומא כיצד כיוונו את בני המשכן בחניה עפ"י ענן השכינה. ג. בני קהת הגיעו יחד עם בני גרשון ובני מררי לחניה, וממילא גם החלו יחד את מסעם, וכיון שתחילת החניה היתה בהעמדת הארון והכלים במקומם, הם נזכרים לפני בני גרשון ובני מררי.

מאידך, הפירוש המילולי של המשפט "והקימו את המשכן עד באם" בתנחומא שונה מזה של הברייתא דמלה"מ, והוא מאמר ממוסגר המתייחס לסיום המסע ולבנין המשכן ולא להמתנה בתחילת המסע. ברם נסיעת בני גרשון ובני מררי יחד עם בני קהת בתחילת המסע אינה מבוארת.

הסבר ר' אחא בירושלמי

אין בתלמוד הירושלמי תיאור מלא של סדר המסע והחניה, אך הפרט החסר שרק נרמז בברייתא דמלה"מ ובתנחומא, בנוגע להקמת המשכן בכיוון הדרוש, נדון בתלמוד הירושלמי²³:

"ובמדבר - מי היה מכיין להם את הרוחות (בחניה)?

- אמר ר' אחא: (ה)ארון היה מכיין להם את הרוחות²⁴.

- הדא הוא דכתיב: "ונסעו הקהלים נשאי המקדש" - זה הארון. "והקימו"²⁵

- בני (גרשון ובני) מררי - "את המשכן", "עד באם" - (של) בני קהת, שעליהן היה הארון נתון²⁶.

23. עירובין פ"ה, ה"א. עיין גם שם, שבת פ"א, ה"א.

24. את המשכן הקימו לפי הארון ולכן לא היה צורך במדידה מכשירית. הקמת הכותל המערבי הצריכה רק את העמדת הקרשים בקו ישר כך שנגעו בבדי הארון, שכן שני קצות הקרשים האמצעיים של הכותל המערבי, הצפוני והדרומי, נגעו בקצות שני בדי הארון (שיש להניח שקוטרם היה כטפח ומחצה כדי להקל על בני המשכן, ולכן קצותיהם היו מרוחקים בדיוק שלוש אמות זה מזה), הרי שממילא נקבע בזה היכן הועמדו כתלי הצפון והדרום בדיוק, וכן לפי זה הועמדו העמודים, ובהמשך היה קל מאד למקם את עמודי החצר.

25. ר' אחא אינו מבאר את משמעות המלה "והקימו", אלא רק קובע מי הקים.

26. המשפט "שעליהן היה הארון נתון", מטעה, ונראה כמכוון לומר: שעל כתפיהם כבר היה הארון נישא עד עתה, בעוד שהכוונה היא: שעליהם היה הארון נתון בשעת המסעות, כלומר שעליהם אחריות נשיאתו, ולכן עד באם לשאת - יעמדו וימתינו עם המשכן. השימוש בצורה הסבילה: "היה הארון נתון", במקום הצורה הפעילה: "נושאי הארון", נובע משיטת חז"ל לפיה הארון "נושא נושאי", ולכן הוא נתון על כתפיהם אך לא הם הנושאים אותו.

ארון הברית היה נעמד בכיוון מדויק לפי רוחות העולם, כשאורכו מצוי בין הצפון לדרום, לצורך בנין המשכן סביב קודם להקמתו בחניה, וזו כוונת הכתוב: "...וארון ברית ה' נסע לפניהם... לתור להם מנוחה" - עפ"י הארון נקבע אתר החניה²⁷. אם כן היה עליו להגיע ראשון לאתר החניה של המשכן. על כן לא היה טעם שבני גרשון ובני מררי יקדימו את בני קהת במהלך המסע, ולכן הם נסעו עם בני קהת במהלך כל המסע - מתחילתו. אולם בתורה כתוב שבני גרשון ובני מררי נסעו (מחצר אהל מועד לאחר פירוק המשכן) לפני נסיעת בני קהת. אם כן היה עליהם לעמוד ולהמתין להם בשלב כלשהו. אם כן הכרחי לפרש את המלה "והקימו" במשמעות של "העמידו והמתינו"²⁸, כחלק מתיאור תחילת המסע ולא מסופו. לו היתה משמעות "המקדש" - כל כלי המשכן, כלומר - חוץ מהארון - שנסע לפני המחנה, לא היה רב אחא אומר ש"המקדש - זה הארון", אלא - אלו שאר הכלים חוץ מהארון.

ברור היה לחז"ל, שהמשכן וכליו הוצבו בדיוק לפי רוחות העולם, שכן פרטים רבים הקשורים בעבודת המשכן והקרבות, נזכרים בתורה בהקשרי מיקום וכיוון של המשכן והמזבח, אך לא כתוב כיצד בוצעה מדידת כיוון זו בעת הקמת המשכן.

הסבר הגמרא במסכת זבחים

הגמרא בזבחים סא, א דנה בשתי ברייתות הנראות כסותרות זו לזו, כאשר לפי האחת - בשר קדשים נפסל לאכילה בשעת המסע, כיון שקלעי החצר אינם קיימים אז, וכדין בשר קדשים שהוצא בזמן החניה אל מחוץ לקלעים, בעוד שלפי השניה - ישנם שני מצבים (= "מקומות"), בהם מותר לאכול בשר קדשים בשעת המסע.

27. חז"ל ציינו שמקומה "הנכון" של פרשת "וייהי בנסוע הארון" הוא במסע הדגלים - אחרי הפסוק "ונסעו הקהתים נשאי המקדש...". רש"י סבר שהארון שנסע "לפניהם" הוא ארון העץ שעשה משה והכיל את שבדי הלוחות ולא ארון הברית עם הלוחות השלמים, ברם במאמרי על "הארונות שהיו עם ישראל במדבר", "שמעתיך" 163 עמ' 13 ואילך ו"שמעתיך" 164 עמ' 67 ואילך, הראיתי שיסוד תפיסה זו בטעות בהבנת הירושלמי בשקלים וסוטה וכן בסרייתא דמלה"מ, והחלוקה הנכונה היא שהיו לדעת רבי יהודה בן לקיש שני ארונות, ארון הברית עם כל הלוחות וארון עץ עם ספר התורה, עיי"ש. משנית לתפיסתו, יכול היה רש"י לסבור שלא ארון הברית קבע את אתר החניה. ברם לדברינו הכרחי לומר שארון הברית הוא שקבע את אתר החניה.

28. כך הבינו האחרונים את הירושלמי. עיין בשיטות הנצי"ב ב"העמק דבר", הרב קנייבסקי בפירוש "טעם ודעת" לברייתא דמלה"מ פ"ג, וב"אזנים לתורה" לרב סורוצקין, אולם הם סברו שמדובר בסיום המסע ולא בתחילת המסע.

למעשה, ניסוח הברייתא הראשונה בעייתי לכאורה, ובמסכת מנחות צה, ע"א היא מובאת בניסוח שונה מעט (התוספת תובא בסוגריים), שכן למרות שהקדשים נפסלים מאכילה בשעת המסע המדוברת, עדיין אסור לטמאים להיכנס באופן חופשי לכל השטח בו עמד מחנה ישראל בחניה. ברייתא זו עומדת בסתירה גם לברייתא נוספת המובאת שם במנחות (וכן בתענית כא, ב), והמוסרת שכאשר "נגללו הפרוכות" מותר היה לטמאים להיכנס לכל שטח מחנה ישראל, כולל מחנה לויה ושכינה.

בתירוצי הגמרא לסתירה, מובאים כמה הסברים, ולפי האחרון שבהם - שני המצבים בהם מותר לאכול אפילו בשר קדשי קדשים בשעת המסע, אינם בשעת המסע עצמו, אלא במצבי המעבר שתוך כדי פירוק המשכן בתחילת המסע, ובעת בניין המשכן בסופו:

"...דתניא: בשעת סילוק פסעות קדשים נפסלין (הנוסח בפנחות): קדשים נפסלין בוצא, אך נראה שנוסח כזה יוצר סתירה פנימית בלתי פתורה בברייתא, ויסודו בשיבוש שיבואר להלן). וזבים ופצורעים פשתלחים חוץ לפחיצה... ותניא אידך: בשני מקומות קדשים נאכלים... ואיכעית איפא: הא והא בקדשי קדשים, ופאי בשני מקומות? - קודם שיעמידו הלויים את הישכן ולאחר שיפרקו הלויים את הישכן".

לפי ההסבר המוצע, הארון והכלים הגיעו לאתר המיועד להם בחניה לפני הקמת המשכן והחצר, והקמת המשכן נעשתה בתהליך שהוא כתמונת ראי של תהליך פירוקו. בעת פירוק המשכן הוא פורק מבחוץ, סביב הארון והכלים, וגם בהקמה הוא הוקם סביבם מבחוץ. כך ניתן להסביר בפשטות ש"שני המקומות בהם קדשים נאכלים" הם:

א. כשהוחל בפירוק המשכן אך הפירוק עדיין לא הושלם. הפרכת והמסך כבר הוסרו (הארון כוסה בפרכת), וגם המיתרים הותרו מיתדות המשכן, אולם עדיין היתה למשכן "צורת הפתח", אלא אם נשבה רוח שהרימה באויר את היריעות. גם קלעי החצר עדיין לא פורקו. אם כן "פתח אהל מועד" עדיין היה קיים, ומותר היה בשלב זה לאכול אף קדשי קדשים בחצר. גם הדגלים עדיין לא החלו לנוע למסעם קודם למסע הארון, על כן עדיין נאסר על הטמאים להיכנס לשטח שנאסרה עליהם הכניסה אליו בעת החניה.

הסבר זה תואם למובא בספרא ויקרא, דיבורא דנדבה פ"ד, יד (ובתוספתא קרבנות י"ג, ב):

"אשר פתח אהל מועד - ולא בזמן פירוקו ולא בזמן שגללה הרוח את היריעה", ומתוך הלאו אתה שומע הן, שאם לא גללה הרוח את היריעה, עדיין אפשר היה להקריב ולאכול קדשי קדשים, כי עדיין היתה למשכן "צורת הפתח", בתחילת תהליך הפירוק.

במנחות צה, ע"א ותענית כא, ע"ב מוסרת הגמרא, שכאשר "נגללו הפרוכות" הותר לזבים ומצורעים להיכנס אפילו לשטח מחנה שכינה, ומאידך - ש"בשעת סילוק מסעות" הם עדיין "משתלחין חוץ למחיצתן", ואין בזה סתירה, שכן בתחילת פירוק המשכן וכאשר עדיין צורת פתח אהל מועד היתה קיימת והקלעים קיימים, הם עדיין היו אסורים להיכנס למחנות האסורים עליהם בשעת החניה. בשלב השני, כאשר "פתח אהל מועד" לא היה קיים עוד, אי אפשר היה כבר להקריב ולאכול קדשים, אך לטמאים עדיין לא היה היתר להיכנס למחנות האסורים להם, ואילו כאשר כבר נגללו כל הבדים, היינו אפילו קלעי החצר שהם הפרוכות המדוברות, ואין צריך לומר יריעות המשכן (וודאי שאין צורת פתח למשכן), אזי בטלו המחנות והותר לטמאים להיכנס לכל השטח שבו חנו, אף כי כמובן שלא התירו להם להתקרב אל בני שבט לוי נושאי המשכן וכליו, אלא רק להלך בקרבת בני שבטיהם (ועיין "שיטה מקובצת" לפי תוספות רבנו פרץ, זבחים סא, ע"ב, ואכמ"ל).

ב. כשהקמת המשכן עדיין לא הושלמה. המסך והפרוכת עדיין לא נתלו בעמודיהם ועדיין לא חיברו את המיתרים ליתדות המשכן. אולם החצר כבר נבנתה וכבר הייתה "צורת הפתח" למשכן, והיות שהמזבח כבר הועמד ונבנה במקומו בתחילת החניה מוכן לתחילת עבודת הקרבנות, ניתן היה להתחיל להקריב עליו ולאכול קדשים.

הסדר זה תואם למובא בספרי חקת, קכג, בענין הזאת דם הפרה האדומה, על הפסוק:

"ולקח אלעזר הכהן עדפה באצבעו והזה אל נכח פני אהל מועד עדפה שבע פעמים" (במדבר יט, ד) - "והזה אל נכח פני אהל מועד - שאם לא הוקם המשכן או אם קיפלה (=גללה, הרימה) הרוח את הידיעה, לא היתה פרה נצשית".

גם כאן הכוונה היא, שאם עדיין לא הושלמה הקמת המשכן כדי יצירת "צורת הפתח", או שהרוח הרימה את היריעות ולכן בטלה "צורת הפתח", לא ניתן היה לעשות פרה אדומה, וג"כ מכלל לאו אתה שומע הן, שאם כבר היתה "צורת הפתח", ניתן היה לעשותה.

"הקמה" בפרשת המסע היא העמדה בהמתנה

ניתן להסביר את המילה "והקימו" במשמעות של "העמידו והמתינו מעט" ודווקא לגבי תחילת הנסיעה, שכן משמעות כזו מצויה כבד במדרשי חז"ל ודווקא בפרשיות מסע המחנות והארון. על הפסוק: "ויהי בנסע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפצו איביך וינסו משנאיך מפניך"²⁹, מובא בילקוט שמעוני:

"פשל למה הדבר דופה? לפלך שהיה פהלך עם פטרונא והיה פקדים לפניה³⁰ בשביל השונאין והיה הורגן. כיון שהיה איפרכוס ואה אונתן, היה צנוח לפלך: למה אתה פניח לפטרונא? הפתן לה פעט, עמוד עד שתבא אצלך (כלומר: הפתן פלנסוע). כך הארון היה פקדים לפני ישראל. כיון שהיה פשה ואה, היה אופר: פה אתה פניח את ישראל, הפתן לה פעט, שנאמר: "ויאמר משה קומה ה'". זה שאמר הכתוב: "צדיק מושל ביראת א-לקים" (שם ח"א, תשכ"ט).

וכן בתנחומא:

"כיון שהיה (הארון) פקדים (לפניהם) [שלישה ימים] לתור להם פנוחה, שנאמר: "וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלישת ימים לתור להם פנוחה". היה פשה אופר באותה שעה: "קומה ה' וגו', כלומר: עמוד והפתן לנו ולא תניח אותנו, שנאמר: "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפצו איביך..." (שם ויקהל ז).

29. במדבר י', לה.

30. כי לגבי המסע הראשון כתוב במדבר י', לג-לד: "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה, ומשמע שהארון חרג מהרגיל ונסע לפני המחנה (והוא שהיה הורג באויבים) ולא באמצע המחנה. לפי דרכו של מדרש זה נוצרת לכאורה סתירה בין העובדה שהארון נסע במרכז המחנות להקדמתו לפניהם, וצריך לומר שתחילה נע במרכז ואח"כ יצא לפניהם, ברם לפי דרכנו משמעות לפניהם - בתזמון בלבד, כלומר שהארון החל נסע ראשון במרכז המחנה ואילו הענן ההולך לפני המחנה הוא שהיה הורג באויבים ועליו התפלל משה שלא יקדים ויתרחק מהם, כבתנחומא דלעיל, והכוונה היא שהארון היה מתחיל לנסוע ראשון (בתזמון), ואז היה הענן ההולך לפניהם נפרד מענן השכינה שעל הארון, נע אל לפני מחנה יהודה ומתקדם שם והיה נראה כמתרחק מהם, לכן כבר באותה שעה שהארון החל במסע היה מתפלל משה על הענן ההולך לפניהם שימתין להם, ונחלקו המדרשים. השווה גם ללשון הספרי בהעלותך פב: "רשב"י אומר: כי בא ישראל דרך האתרים - כיוון שמת אהרן אמרו: מת כהן גדול שלהם, הלך התייר הגדול שלהם ועמוד הענן שהיה עושה להם מלחמה, הרי שעה שנלך ונלחם בס"י, הרי שהענן שהיה מקדים לפניהם היה הורג באויבים ולא הארון, וצ"ע.

הסבר זה שהוא כמובן בסיסה של הצעת ההסבר המובאת בזה, הינו יוצא דופן, שכן בכל מקום אחר בתורה משמעות השרש ק.ו.ם בעברית, היא התעוררות לפעולה או עמידה או בנין או קיום דבר ולא המתנה, ולא קיימת לו מקבילה אחרת חוץ מאשר בפסוק: "ונסעו הקהתים נשאי המקדש והקימו את המשכן עד באם". רק בארמית יש לשורש זה משמעות מקובלת של המתנה³¹. מדובר בסגנון מיוחד בפרשה זו בתורה, שיסודו בהרחבת משמעות השורש בעברית למשמעות הקיימת בארמית. אפשר שעובדה זו תרמה לכך שפירוש זה "לא נתקבל" ע"י הראשונים והאחרונים. רש"י מביא מדרש זה במדבר י', לה, אך לא פירש כך בפסוקו*.

31. כשונה ממרבית התורה שבכתב ושבע"פ, בהם משמעות השרש ק.ו.ם היא בנין או התעוררות לפעולה. עיין: מורה נבוכים פרק י"ב, פירוש הגר"א לדבה"א, כ"ח, ב, ב"ם בארמית, השורש ק.ו.ם משמש גם כמובן של העמדה במקום בהמתנה או ביציבות, למשל בתרגום הפסוק: "בחוץ תעמד והאיש אשר אתה נשה בו יוציא אליך את העבט החוצה" - "בשוקא תיקום וגברא דאנת מוזיף ביה יפיק לך ית משכונא לשוקא", שמשמעו שהנושה יעמד וימתין בחוץ. ככלל, את כל פעלי ה"עמידה": י.צ.ב, ע.מ.ד, ק.ו.ם וכדו', מתרגם היונתן לשורש ק.ו.ם חוץ מבמקרים מיוחדים. אפשר שעובדה זו תואמת את המסורת לגבי היות פרשת "ויהי בנסוע" "ספר" בפני עצמו, כלומר שיש בפרשיות העוסקות בענייני המסע והחניה סגנון לשוני שונה מזה שבשאר התורה, (יש בה מלים מיוחדות: "המקדש" שלא במשמעות של המשכן אלא הארון, השימוש בצורת הציווי "קומה" ו-"שובה" ועוד).

* **הערת המערכת:** חלקו השני של המאמר יופיע אי"ה בחוברת הבאה.